

Валентина Снегір'ова. Середньовіччя як культурна і літературна доба. Західноєвропейська середньовічна література. Матеріали до уроку зарубіжної літератури за новою програмою, 8 клас

Пропонований матеріал містить інформаційні блок та блоки запитань і завдань: випереджувальних (на початку теми), для організації навчальної бесіди (після навчальної статті).

1. Назвіть хронологічні межі доби Середньовіччя.
2. Яка роль християнства в становленні середньовічного суспільства?
3. Пригадайте, які досягнення цивілізації беруть початок у середніх віках.
4. Які науки досягли найбільшого розвитку в цей період?

У середні віки література і театр були *анонімні*. У більшості випадків вони створювалися колективним народним генієм, як правило, талантом багатьох поколінь. Іншою характерною рисою середньовічних літературних пам'яток є *«мандрівні сюжети»*, оскільки кожен народ вносив в усні розповіді про чудеса й подвиги героїв оригінальні подробиці, по-своєму тлумачив героїчний і моральний ідеал.

Середньовічна література будь-якого народу має схоже коріння. Міфи й історичні факти, легенди і перекази поступово перетворюються в героїчний епос. Епос формує знання народу про історичне минуле, а епічний герой втілює ідеальне уявлення народу про себе самого. Провідним жанром середньовічної літератури були *епічні поеми*, що виникли на заключному етапі формування націй і об'єднання їх у держави, очолювані королем.

В епічних поемах середньовіччя важливу роль відіграє вірний васал свого сюзерена. Такий герой французької «Пісні про Роланда», що пожертвував власним життям заради служби королю Карлу Великому. Він на чолі невеличкого загону франків у Ронсевальському міжгір'ї відбив напад багатотисячного сарацинського війська. Помираючи на полі бою, герой прикрив тілом свої обладунки, ліг обличчям до ворога, «щоб Карл сказав своїй дружині славній, що граф Роланд помер, та переміг».

Текст пісень поділяється на окремі тиради, кожна з яких закінчується вигуком «Аой!». Це свідчить про те, що поема виконувалася жонглерами¹. Народні співці таким виконанням надавали подіям незвичайного характеру.

¹ Жонглер — (франц. *Jongleur* — жартівник, забавник) тут: мандрівний комедіант і музикант епохи раннього середньовіччя у Франції. Жонглери виступали як розповідачі, співці, музиканти, фокусники, виконавці імпровізованих сцен.

На зміну героїчному епосу раннього середньовіччя в XII ст. приходять новий жанр – *лицарський роман*, якому відведено було довге життя в літературі – аж до наших днів. Лицарський роман уже мав автора. Інша справа, що на один і той же сюжет часто створювалось безліч романів, як наприклад, про кохання Тристана та Ізольди. Герой лицарського роману не поступається доблестю герою епічному. Ратного мистецтва йому не бракує: він один б'ється з цілим полком супротивників. Але воює він тепер не стільки за короля, скільки заради слави, щоб завоювати серце Прекрасної Дами, в ім'я якої він здійснює безліч подвигів.

Конфлікт роману про Тристана та Ізольду побудований на тому, що вассал стає суперником самого короля, – в героїчному епосі це було абсолютно неможливо. На відміну від епосу, герої лицарських романів неодмінно закохані, кохання рухає ними, надихаючи на поєдинок з різними лиходіями та чудовиськами. Подвиг набуває особистісного сенсу, героїка стає засобом самоствердження.

Проте однієї хоробрості недостатньо. До героїчного ідеалу в лицарському романі додався ідеал естетичний. Як виглядав Роланд, крізь забрало було не розгледіти, а в лицарському романі герой, будь то Тристан чи Ланселот, обов'язково вродливий. Так само він завжди вихований, щедрий, стриманий у почуттях. Вишукані манери переконували у шляхетному походженні героя.

Кохання для лицаря — насолода земного життя, та, кому віддав він своє серце, — живе втілення Мадонни. Ці якості складали основу *куртуазії*. *Court* — французькою «двір», але «куртуазний» не значить лише «придворний», це означає також «вишуканий», «ідеальний», «піднесений», «витончений» і включає ще безліч чеснот. Куртуазне кохання рідко було взаємним. Пристрасть невіддільна від страждань. Кохання в лицарській поезії — це поклоніння і завойовування.

Лицарі створили і свою лірику зі строго регламентованими жанрами. *Альба* оспівувала гіркоту розлуки на світанку, в *пасторалях* лицар добивався кохання гарненької пастушки, в *сирвентах* належало обговорювати політичні питання, а в *тенсонах* вести філософський диспут.

Куртуазні поети — трубадури (від провансальського *trobar* — «шукати, знаходити») і трувери (від французького *trouver* — також «шукати,

Антоніс Ван Дейк. Портрет лицаря з червоною пов'язкою. 1625-1627.

вигадувати») вигадували захопливі історії про безкінечні пригоди лицаря. Визнаним майстром лицарського роману був француз Крет'єн де Труа (прибл. 1135 —1183).

Лицарський роман розповсюджувався територіями майбутньої Німеччини і Франції, легко долаючи мовний бар'єр. Виникло безліч романів про пригоди лицарів круглого столу при дворі короля Артура². Джерелом їх стала книга Гальфріда Монмутського «Історія королів Британії» (близько 1137 р.), що була широко популярною у Франції.

У період розквіту рицарського роману й куртуазної лірики *осередком культури був замок*, оточений фортечною стіною й ровом. Поряд з житловими приміщеннями в замку були вежі, звідки можна було стежити за наближенням ворога. У вікнах було вставлено кольорове скло, підлога застелялася килимами. Опалювалися приміщення каміном. У замку був парадний зал, де відбувалися церемонії, збори, бенкети, поетичні турніри й судові позови. У підземеллі замку знаходилася в'язниця. З часом архітектура замку змінилася, оборонний характер споруди втратився, замок перетворився на палац.

Якщо замок був центром світського життя, то *центром духовного життя був собор*. Християнські храми споруджуються наприкінці першого тисячоліття. Вони будувалися спочатку в романському³, згодом у готичному⁴ стилях. Іноді архітектура собору набувала змішаних форм, що пов'язане зі зміною стилів, як це відбулося при будівництві Собору Паризької Богоматері, закладеного в 1163 р. і завершеного в XIV ст.

З винаходом артилерійських знарядь лицарство поступово втрачало свою соціальну роль, зате посилювалося бюргерство — городяни, що об'єднувалися в ремісничі цехи й купецькі гільдії. На початок XII ст. сформувалася *бюргерська література*, опозиційна лицарському роману й куртуазній ліриці. У городян

² Артур був дрібним правителем бриттів. Але автор історичної хроніки змальовує його могутнім правителем Британії, Бретані і ледве не всієї Західної Європи. Він — беззаперечний авторитет в політиці, його дружина Генієвра — покровителька закоханих лицарів. Ланселот, Ровен, Івейн, Парцифаль та інші відважні лицарі приїждять до замку короля Артура, де кожному за круглим столом відведено почесне місце. Двір короля Артура — осередок куртуазії, доблесті і честі.

³ Романський стиль (від лат. romanus римський) — художній стиль, що панував у Європі в X—XII ст. Вирізнявся масивністю і зовнішньою суворістю споруд, які зберігають оборонні, захисні функції (храми-фортеці, монастирі-фортеці, замки-фортеці).

⁴ Готика (італ. gotico, від назви германського племені готів), готичний стиль — художній стиль, що був завершальним етапом у розвитку середньовічної культури країн Західної Європи (між серединами XII і XVI століть). Для готичного стилю характерні гострі споруди зі стрілчастими склепіннями, великою кількістю кам'яного різьблення і скульптурних прикрас.

були свої жанри, крім того вони пародіювали жанри, що вже сформувалися. Міська культура певною мірою базувалася на *карнавальних традиціях*: у дні свят городяни перевдягалися і влаштовували ігрища та театралізовані вистави. Відомий російський учений М. М. Бахтін зазначав: «Великі міста середньовіччя жили карнавальним життям у цілому до трьох місяців у рокові. Вплив карнавального світовідчуття на людей був непереборним... Не лише школярі й дрібні клірики, а й високопоставлені церковники й учені богослови дозволяли собі відпочинок від побожної серйозності й «чернечі жарти». У своїх келіях вони створювали пародійні або напівпародійні вчені трактати й інші жартівливі твори латиною».

Грандіозна вистава, що розігрувалася на міському майдані, називалася *містерія* (лат. *mysterium* — таїнство). Це могли бути сцени про гріхопадіння Адама й Єви або зображення хресного шляху Ісуса Христа. У серйозні драматичні сцени проникали комічні епізоди. З'явився *фарс* (франц. *farce* — начинка), в якому зображувалися невірні дружини, вдавані сліпі, що просять милостині, пройдисвіти-адвокати, скупі старі й закохані вітрогони. Над ними беззлобно насміхалися автори фарсів, потішаючи глядачів.

Надзвичайно популярними були в міському середовищі короткі гумористичні оповідання, віршовані або прозаїчні, які у Франції називалися *фабльо*, а в Німеччині — *шванки*. У них розповідалося про брехунів і шахраїв, що лікували від усіх хвороб прахом самого хворого й учиняли всілякі інші витівки. Учили, наприклад, осла читати Біблію, насипавши між сторінками вівса. Могли назвати «точну» відстань від будинку до неба й запропонувати «маловірним» драбину, щоб «перевірили». Іноді короткі бешкетні розповіді об'єднувалися в цілі цикли. Так з'явився «Роман про Лиса», де зображувалася ворожнеча городянина Лиса з лицарем Вовком. Рудий увесь час дунив Сірого, а саме оповідання пародіювало лицарський роман.

Завершуючи огляд середньовічної європейської літератури, варто підкреслити, що вона — не «перерва» в історії світової літератури, а невід'ємний етап розвитку. Безумовно, література в епоху раннього середньовіччя пережила найскладніший застійний період, коли єдиною державою, яка зберегла античну традицію, була Візантія, а в Західній Європі загубленим виявився рівень, вже досягнутий у Стародавній Греції і Римі. Однак працею і талантом багатьох народів, які увійшли в орбіту культурного

Середньовічні жонглери.

розвитку і створили основи національних літератур сучасних європейських держав, кризу поступово було подолано.

?

1. Назвіть специфічні риси середньовічної літератури.
2. Які літературні жанри виникли і розвивалися у цей період?
3. Поміркуйте, чому бюргерська література пародіювала вже сформовані літературні жанри.
4. Що таке карнавальна традиція? Які літературні жанри з наведених у статті можна віднести до карнавальних?